

Qədim abidələrdə leksik təkrarlar
*(“Beovulf”, “Nibelunqlar nəğməsi”, “Kitabi-Dədə Qorqud”,
“İqor polku haqqında dastan” eposları üzrə)*

Sevinc Fətəliyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Bakı Slavyan Universiteti. Azərbaycan.
E-mail: sevinjfataliyeva@gmail.com

Annotasiya. Məqalədə qədim eposlarda (“Beovulf”, “Nibelunqlar nəğməsi”, “Kitabi-Dədə Qorqud” və “İqor polku haqqında dastan”) leksik təkrarların spesifik xüsusiyyətlərindən bəhs olunur. Müqayisəli təhlil zamanı belə nəticəyə gəlinir ki, qədim german eposlarında leksik təkrarlar müəyyən qədər arxetip funksiyanı qoruyub saxlayır, “Kitabi-Dədə Qorqud” və “İqor polku haqqında dastan”da da bu əlamət özünü müəyyən fərqlərlə göstərir. Leksik təkrarların işlənmə tezliyi və məzmununa görə də həmin eposlar arasında fərq vardır. Qədim abidələrdə leksik təkrarlar nə qədər oxşar xüsusiyyətlərə malik olsalar da, məzmunca müəyyən fərqlərə malikdir. Bu fərq abidələr yazıldığı dövrdə dildəşiyicilərinin şüurunda olan leksik təkrar modelinin mövcudluğu ilə bağlıdır. Həmin model əsasən, qədim german eposlarında digər təkrar növlər kimi, leksik təkrarlar heca, qafiyə sisteminə qədərki poetik texniki vasitə rolunu oynayır.

Açar sözlər: epos, qədim, leksik, təkrar, arxetip

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 13.01.2023; qəbul edilib – 30.01.2023

Lexical repetitions in ancient monuments
*(On the epics “Beowulf”, “Song of the Nibelungs”,
“Kitabi-Dede Gorgud”, “The Saga of Igor Polk”)*

Sevinj Fataliyeva

Doctor of Philosophy in Philology
Baku Slavic University. Azerbaijan.
E-mail: sevinjfataliyeva@gmail.com

Abstract. The article talks about the specific features of lexical repetitions in ancient epics (“Beowulf”, “Song of the Nibelungs”, “Kitabi-Dede Gorgud” and “The Saga of Igor Polk”). During the comparative analysis, it is concluded that lexical repetitions in the ancient Germanic epics preserved the archetypal function to a certain extent, and in “The Book of Dede Gorgud” and “The Saga of Igor Polk” this sign shows itself with certain differences. There is also a difference between those epics due to the frequency and content of lexical repetitions. No matter how similar the lexical repetitions in ancient monuments are, they have certain differences in content. This difference is related to the existence of the lexical repetition model in the minds of the speakers at the time when the monuments were written. According to that model, lexical repetitions, like other types of repetitions in the ancient German epics, play the role of a poetic-technical tool up to the syllable and rhyme system.

Keywords: epos, ancient, lexicon, repetition, archetype

Article history: received – 13.01.2023; accepted – 30.01.2023

Giriş / Introduction

Şeirdə qafiyə sisteminin formalaşması, leksik təkrarların arxetip funksiyası öz yerini mətn pragmatikasına verir; onların funksional tərəfi güclənir. Onu da qeyd etmək olar ki, qədim abidələrdə leksik təkrarların pragmatik səciyyəsinin inkar etmək olmaz.

Müasir ingilis dilində təkrarlar çoxlu funksiyalar yerinə yetirir. Adətən, dilçilikdə təkrarlardan danışılarkən, onun üslubi və sırf pragmatik xüsusiyyətlərindən bəhs edirlər. İngilis dilində bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlar təkrarların funksional dairəsinin daha geniş olduğunu təsdiqlədi [8, s.261]. Leksik təkrarlar həm fonetik, həm də qrammatik təkrarlardan mətn pragmatikası nöqtəyi-nəzərindən fərqlənir, onların mətndəki pragmatik funksiyası birdir. Lakin leksik təkrarların özünəməxsus quruluş xüsusiyyətləri vardır. Leksik təkrarlar adı altında bir mürəkkəb sintaktik bütöv çərçivəsində həm də sözlərin və söz birləşmələrinin təkrarı nəzərdə tutulur. Bununla əlaqədar akad. K.M.Abdullayev yazır: “Mətdə özünü göstərən təkrarlar spesifik bir sistem yaradırlar. Belə ki, burada təkrarların ən müxtəlif struktur növlərinə rast gəlmək mümkündür və özünün struktur mürəkkəbliyindən və ya sadəliyindən asılı olmayaraq, təkrar prinsip etibarilə mətn bütövlüyünə xid-

mət edən çox möhkəm sementvari bir üsul kimi üzə çıxır [1, s.172]. Təkrarların mətnyaratma funksiyasından bəhs edən A.Y.Məmmədov onları belə səciyyələndirir: “... deməli, frazafövqü vahidlərin (yəni MSB) komponentləri arasında əlaqə yaradan üsullardan ən mühümü təkrarlardır ki, onlar da leksik və qrammatik (morfoloji – eyni formanın təkrarı; və sintaktik – eyni strukturların təkrarı) növlərə ayrılırlar. İrihəcmli frazafövqü vahid (MSB) daxilində bir neçə sözün təkrarı yalnız bir-birinin ardınca gələn cümlələri deyil, hətta bir-birindən yetəri qədər uzaq məsafədə yerləşən cümlələri də bir-birinə bağlaya bilər” [3, s.26-27]. Təkrarların çoxşaxəli bir fenomen olmasından bəhs edərək, K.Balıyeva və G.Rzayeva leksik təkrarları belə səciyyələndirir: “Təkrar çoxşaxəli mövzudur. Onun haqqında danışarkən, çox məsələlərə, məsələn, mənə təkrarı, istər qrammatik cəhətdən (əlavələr), istərsə də leksik cəhətdən (qoşa sözlər) mənənin təkrar olunması, eyni zamanda geniş mənada sinonimiya məsələsinə də toxunmaq olar. Əgər bir halda ümumiləşmiş təkrar sözlər işlənirsə, digər halda, onların daha geniş forması işlənir [4, s.146].

Əsas hissə / Main Part

Bütün hallarda leksik təkrarlar müəllif intensiyasına xidmət etdiyindən, pragmatikanın linqvistik mənzərəsində təkrarlar mühüm yer tutur. Təkrarlar, adətən, cümlənin əvvəlində və ya sonunda, eləcə də ortasında gəlməklə nitqə xüsusi bir ritm, ahəng verir. Ancaq həm anafirik (öndəgələn), həm kataforik (sonda gələn) təkrarların intensivliyi müəllifin fərdi keyfiyyətlərindən, yəni onun intellektual səviyyəsindən, estetik düşüncə tərzindən, bədii yaradıcılıq üslubundan asılıdır. Leksik təkrarlar eyni vaxtda mətdə həm folklor koloriti yaradır, həm də ona ritmiklik gətirərək, onun seqmentlərini vahid harmoniyada birləşdirir. Bu xüsusiyyət qə-

dim abidələrdə müasir dövrlə müqayisədə bəzi fərqlərlə özünü göstərir. Müasir ingilis dilində leksik təkrarların funksiyasını belə ümumiləşdirmək olar:

1. Leksik təkrarlar hadisəyə və ya fakta aydınlıq gətirir;
2. Leksik təkrarlar qradientiv xüsusiyyətlərə malik olur;
3. Leksik təkrarlar üslubi səciyyə daşıyır;
4. Bədii mətnlərdə leksik təkrarlar monotonluğu aradan qaldırır;
5. Leksik təkrarlar emosianın, hissənin ahəngdar ifadəsinə xidmət edir.

Qədim abidələrdə leksik təkrarların bu funksiyası ilə yanaşı, onların mətnqurucu funksiyasından da bəhs etmək olar; onlar folklor və qədim mətnlərin təşkilində mühüm rol oynayan vasitələrdəndir. Həmin mətnlərdə onların funksiyası fikrin dəqiqləşdirilməsindən, emosional səslənməni təmin etməkdən, mətnin estetik təsir gücünü mətn semantikasına müvafiq olaraq artırmaqdan, mətndə musiqililik və harmoniya yaratmaqdan ibarətdir. Qədim yazılı mətnlərdə, o cümlədən folklor mətnlərində mövcud olan təkrarları tədqiq edənlər ona müxtəlif cəhətdən yanaşırlar. Məsələn, bir qism tədqiqatçılar leksik təkrarları üslubi vasitə kimi, bir qismi isə mətndə bütövlük yaradan vasitə kimi qəbul edirlər. Eləcə də son dövrlərdə mətn dilçiliyinin formalaşması ilə bağlı leksik təkrarların daha yeni bir funksiyası – mətnqurucu funksiyası müəyyənləşdirilmişdir. Şübhəsiz ki, qeyd olunan fenomen tarixin müəyyən dövrlərində xalqların folklor düşüncəsindən, eposyaratma ənənəsindən asılı olaraq, leksik təkrarlardan müxtəlif cür istifadə etmişlər. Folklor mətnlərində təkrarlar ümummillə və universal xüsusiyyətlərə malikdir [7].

E.M.Meletenski qədim dövr abidələrindəki bu xüsusiyyətlərin sözün magik qüvvəsi ilə bağlı olduğunu qeyd edir [9]. K.M.Abdullayev yazır: “Qədim abidələrdə leksik təkrarların funksiyasını şəirdə qafiyə sistemi formalaşana qədərki dövr üçün yalnız qafiyəyaratma funksiyası ilə məhdudlaşdırmaq, zənnimizcə, məsələyə birtərəfli yanaşmanın nəticəsidir; bu, yuxarıda sadaladığımız funksiyalardan birinin qabardılması ilə bağlıdır. Bəşəri inkişaf qlobal prosesləri əhatə edir, bu prosesin bir tərəfi də dilin inkişafını şərtləndirir. Poetik dil kontekstində folklor dilinin formalaşması, eləcə də qədim abidələrin yazıldığı dövrlərdə dil vasitələrinin linqvopoetik vasitəyə çevrilməsi həmin insanların təxəyyülündə baş verən güclü dəyişikliklə bağlıdır. Qədim abidələrdə leksik vahidlərin təkrarının qafiyələnmə funksiyasını da yerinə yetirməsi həmin abidələrdə müşahidə olunan arxetip funksiyalardan biridir. Bu, elə bir hadisədir ki, qədim abidələrin yazıldığı dövrdə dil vahidinin həm horizontal, həm də üfüqi funksiyasını yerinə yetirirdi. Buraya, qeyd olunan leksik vahidlərin çoxmənalılığı və qafiyə siteminə

qədərki harmonik sistemyaratma funksiyasını aid etmək olar. Məsələn:

705. þâþât horn-reced healdanscoldon,
eallebûtonânnum. Þât wäsyldumcûð,
þâthie ne môste, þâmetodnolde,
sesyn-scaða under sceadubregdan;
ac he wäccende wrâðum on andan [11].

810. Þâþât onfunde se þefelææror
†
môdesmyrðe manna cynne
fyrenege fremede (he wäs fâgwið god)
þât him se líc-homa læstannolde,
achine se môðega mægHygelâces

Bu mətn parçasında tez-tez işlənən “pa” elementi həm “sonra”, həm də “onda” mənasını daşıyır. Mitçel onun bu qeyri-müəyyən xüsusiyyətini qeyd edir [6]. Bəzi tədqiqatlarda “pa”-nın mətndə tez-tez təkrarı “primitiv üslub göstəricisi” kimi nəzərdən keçirilir [3]. Yuxarıda verilən misallarda “þâþât”, “Þât”, “Þâ” zərfləri anafirik və qarışıq təkrarlar olmaqla, qafiyə sisteminə qədərki harmoniya, ritmyaratma funksiyasını təmsil edir. Leksik təkrarların harmoniyası poetik parçanı təkcə musiqililəşdirmir, həm də onlara harmonik cazibə xüsusiyyəti verir. Bunun nəticəsində, yanaşı və ya distant yerləşən leksik təkrarlar digər komponentləri də özünə cəlb edərək mərkəzəqaçma qüvvəsini yaradır. Beləliklə, qədim german eposlarında leksik təkrarlar ritm, harmonik bütövlük yaratmış olur. Bu xüsusiyyət “Nibelunqlar nəğməsi”ndə də nisbətən mühafizə olunmuşdur:

904. Des andern morgens / mit tvsent
siner [332b] man
reit der herre Sifrit / vil vroelichen dan
er wand er solde rechen / der siner vrvinde
leit
Hagen im reit so nahen / daz er geschowete
div chleit [10].

905. Als er gesach daz pilde / do schiet er
tovgen dan
di sageten ander mære / zwene siner man
mit vride solde beliben / daz Gvntheres lant
vnd si hete Livdger / zv dem chvenige
gesant [10].

“Nibelunqlar”da leksik təkrarların poetik harmoniyayaratma funksiyası arxetipə müvafiq

olaraq, zəif də olsa, mühafizə olunmuşdur. Eposda işarə və zaman məzmunlu leksik təkrarlar digər leksik vahidlərdən daha canlıdır, yəni fəaldır, onların işlənmə tezliyi daha yüksəkdir. Yuxarıdakı misallarda “er” (o) bu cəhətdən səciyyəvidir. Bu misal həmin leksik təkrarın o dövrünə aiddir ki, artıq bu eposda da qafiyə sistemi möhkəmlənir, leksik təkrarların ritm, harmoniyayaratma funksiyası ilə yanaşı, onların üslubi yükü də formalaşır. Bu məqamlar akad. K.M.Abdullayevin yuxarıda verilən fikrinin məntiqi və faktik təsdiqidir. Başqa bir misal:

/ vil liebiv vrowe min
do wand ovch des div vrowe / ez sol im
vrvme sin
do was da mit verraten / der Criemhilde man
vrlovp nam do Hagene / do gie er vroeliche
dan [11].

“Do”; Dô (etmək) lekseminin misraların əvvəlində və ortasında gəlməsi və leksik vahidlərin arxetipdəki modellərinin bəzilərinin qorunub saxlanılması bu nümunədə daha aydın hiss olunur. Digər bir fakt da müasir alman dilində köməkçi feil kimi işlənən dil vahidlərinin “Nibelunqlar” dövründə müstəqil söz variantının fəallığı özünü göstərir. Hər dəfə sətirin əvvəlində gələn “do” xüsusi ritmik, harmonik mühit yaradır. Bu variant qədim dastan dilində arxetip variantın qorunub saxlanması əlaməti kimi qəbul oluna bilər. Bunu “sie”(o) lekseminin təmsalında müşahidə edirik:

„Es wuchs im Burgundenland ein junges
Edelfräulein heran,
so schön wie keine andere auf der Welt,
Kriemhild hieß sie. später wurd sie eine
schöne Frau.

Ihretwegen mussten viele Ritter ihr Leben
verlieren“ [10].

„Sie beschützten drei edle und mächtige
Könige:

Gunther und Gernot, hoch angesehene
Recken,
und der junge Giselher, ein ausgezeichnete
Ritter [10].

Kriemhild war ihre Schwester; die Fürsten
hatten sie in ihrem fürsorglichen Schutz.
(*Nibelunqlar nəğməsi*“).

Bu nümunədə də „sie“ lekseminin eposda həm anaforik, həm katoforik, həm də qarışıq mövqələrdə işlənməsi arxetip sistemin dağılması ilə bağlıdır. Bu səbəbdəndir ki, “Nibelunqlar nəğməsi”ndə leksik təkrarların harmoniyası” kifayət qədər zəifləyir. Bəzən zərflərin təkrarı ikinci misrada anaforik tərzdə müşahidə olunur:

285... sol aber ich dich vremeden, sô wære
ich sanfter tôt."

er wart von den gedanken vil dicke bleich
unde rôt [10].

304 "Ich sul in immer dienen", alsô sprach
der degen, (mən).

"und enwil mîn houbet nimmer ê gelegen,
ich enwërbe nâch ir willen, sol ich mîn leben
hân.

daz ist nâch iuvern hulden, mîn frou
Kriemhilt, getân" [10].

Birinci misalda “ish” leksemi misraların ortasında gəlir, sonrakı misalda isə hər misranın əvvəlində (anaforik) gəlməklə arxetipdə mövcud olmuş standart quruluş sxemini özündə nümayiş etdirir. Eposda anaforik leksik təkrarın feillər üzrə müşahidə olunması tam qanunauyğun haldır. Çünki bu xüsusiyyət german dillərinin cümlədə üzvlərin sıralanması – cümlədə söz sırası qanunauyğunluğu ilə bağlıdır:

[18] Kriemhilt in ir muote sich minne gar
bewac.

sît lebte diu vil guote vil manegen lieben tac,
daz sine wesse niemen den minnen wolde ir
lîp.

sît wart si mit êren eins vil küenen recken
wîp [10].

“Sît” (oturmaq) feilinin təkrarı eyni vaxtda iki əlamətin daşıyıcısıdır; birinci halda feil mövqeyinin nümayişidir, ikincisi isə anaforiklidir. Qeyd olunan əlamət feillərin təkrarını digər təkrar növlərindən fərqləndirir. Bu misalda da leksik təkrar sabit təkrarlanma quruluşuna malikdir.

Qədim eposlardan biri olaraq, “Nibelunqlar nəğməsi”ndə “Beovulf”da gedən prosesin davamını görmək olar.

Zaman, məkan məzmunlu leksemlərin təkrarı yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, həm müstəqil

mənali, həm də qrammatik funksiyalı dil vahidi kimi özünü göstərir. Bu da bir sıra qrammatikləşən dil vahidləri üçün qanunauyğun haldır. Qədim german eposlarının yazıldığı vaxt bu dil daha çox sinkretik dil idi; sinkretizmin bir əlaməti də onun çoxlu sayda şəkilçi morfemlərə malik olması və morfoloji kateqoriyaların şəkilçilər və qrammatikləşmiş dil vahidlərinin verilməsi ilə bağlıdır. Epos dövründə mənə ümumiləşməsinə məruz qalmış qrammatikləşmiş leksemlərin mövcudluğu bu mənada adi haldır.

2470. "gum-dreámofgeaf, godesleóhtgeceás;
"eaferrumlæfde, swáðéðeádig mon,
"lond and leód-byrig, þá he of lífegewát.
"Þáwássynn and sacu Sweona and Geáta,
†
"oferwídwäter wróhtgemæne [11].

“Beovulf” eposunda “þá”(sonra, o vaxt) mənə ümumiləşməsinə məruz qalmış leksik vahid olaraq, mətnin komponentlərini bağlayır. Bu, onun qrammatik funksiyası ilə bağlıdır. Çünki bir çox misallarda bu leksemlər qrammatikləşmişdir (bağlayıcılaşmış zərf olaraq fəaliyyət göstərir). Verilmiş misalda “Þá” bağlayıcılaşmış zərf kimi çıxış edir. Digər zərf “Þær” (orada) leksik təkrar olaraq “þá”nın (“sonra) funksiyasına uyğun fəaliyyət göstərir:

775. innan and útan íren-bendum
searo-þoncumbesmiðod. Þærframsylleábeág
medu-bencmonig mînegefræge,
goldegeregnad, þærþágramanwunnon;
þæs ne wêndonær witan Scyldinga [11].

Zərflərin təkrarı eposlarda həm sadə, həm də birləşmə halında mövcuddur; bu konstruksiyalarda onların qrammatikləşmiş funksiyası daha da intensivləşir. Onların digər bir cəhəti də ondan ibarətdir ki, anafirik olaraq təkrarlıq harmoniyası, ritmlilik arxetip funksiyaya müvafiq olaraq daha canlıdır. Bunu onların yerləşmə mövqeyi də təsdiqləyir.

“Beovulf”da əvəzliliklərin təkrarı çox aktivdir. Onlar gah ayrıca, gah da birləşmə vəziyyətində təkrar olunur. Qeyd olunan leksemin birləşmə halında verilməsi harmonik əmsalın artmasına, ritmin, musiqililiyin güclənməsinə xidmət edir.

890. frécnedæde; ne wäs him Fitela mid.
Hwäðre him gesælde, þätþätswurdþurhwöd
wratlícnewyrm, þät hit on wealleätstöd,
dryhtlícíren; dracamorðreswealt.

†
Háfdeaglæca elnegegongen [11].

“Beovulf”da antroponimlərin təkrarına da rast gəlinir; bunlar kataforik mövqeyə yaxın vəziyyətdə təkrarlanır. Çox maraqlıdır ki, müşahidə etdiyimiz nümunələrdə onların işlənmə mövqeyi, demək olar ki, ya eyni, ya da çox oxşardır. Məsələn:

335. "here-sceaftaheáp? – IceomHrôðgâres
†
"âr and ombiht. Ne seahic el-þeóðige
"þusmanige men môðiglícran.

†
"Wên' icþätge for wlenco, nalles for wræc-
sîðum,
"ac for hige-þrymmum Hrôðgârsôhton" [10].

Digər leksik vahidlərlə müqayisədə antroponimlərin təkrarına az rast gəlinir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında təkrarlar silsiləsindən leksik təkrarlar müxtəlif situasiyalarda özünü göstərir. İşlənmə xüsusiyyətlərinə və linqvopoetik funksiyasına görə, qədim german eposlarından fərqlənməyən leksik təkrarlar “Dastan”ın həm nəzm, həm də nəsr hissəsində fəal şəkildə işlənmişdir. Qədim german eposlarından fərqli olaraq, “Dastan”da leksik təkrarlar davamlı olmaqla, şeir parçasının böyük bir hissəsini əhatə edir. Bu o deməkdir ki, təkrarlar harmoniyası “Dastan”dakı ritmin, musiqililiyin, qafiyələnmə mövqeyinin möhkəm olması ilə bağlıdır.

“Ağac!” “Ağac!” dersəm sana, ərinmə ağac!..
... məni sana asarlar götürməgil ağac

Azərbaycan, eləcə də türk mifik düşüncəsində ağac konseptuallaşmışdır. O, dastanda həmin düşüncəyə davamlı şəkildə müraciət olunmaqla, lap qədim düşüncə tərzini nümayiş etdirir. Məsələyə ondadır ki, “ağac” kataforik müraciət fonunda təkrarlanır və daha ulu fenomendən soruq verir. Bu poetik parçada islam və ondan əvvəlki inancın izləri leksik təkrar fonunda üzə çıxir. Bu üslub suya müraciətdə də özünü göstərir:

“Çağnam-çağnam qayalardan çıxan su,
Ağac gəmiləri oynadan su,
Həsənlə Hüseyinin həsrəti su,
Bağ və bostanın ziynəti su,
Ayışə ilə Fatimənin nigahı su.

“Su”ya müraciət, türk şüurunun dərinliyindəki inanc qatının izidir. Bu inancın vaxtilə daşıyıcıları həyatının kritik anlarında istər ağaca, istərsə də suya davamlı tərzdə müraciət etməklə, iki epoxanı (islam və ona qədərki) uzlaşdırır. Onların dastandakı kəsişmə nöqtəsi müraciət, kömək situasiyasıdır. Ona görə “Dastan”da islamaqədərki inancların izlərinin qorunub saxlanması xüsusi qeyd olunmalıdır.

Qədim slavyan eposu “İqor polku haqqında dastan”da leksik təkrarlar “Kitabi-Dədə Qorqud”dakından nisbətən fərqlənir. Fərq leksik təkrarın təsviri təhkiyə dilində verilməsi ilə bağlıdır; knyaz İqorun tərifinə, onun böyüklüyünə vəsflər leksik təkrarlar vasitəsi ilə verilmişdir. Təkrarlar hər dəfə səsləndikcə, qradiativ şəkildə onun rus torpağı üçün böyük şəxsiyyət olduğu qəmli bir notla verilir. “İqor” təkrarlandıqca, ona olan istəyin, hissin, emosiyanın daha da dərinləşdiyini müşahidə etmək olar. “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf” və “Nibelunqlar nəğməsi”ndə leksik təkrarlar daha çox qələbə ruhu üzərində köklənir, əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, bəzən də mifoloji varlıqlar təkrarlar qismində təkrarlanır. “İqor polku haqqında dastan”da təkrarlar İqor, Svyatoslaviç, Kiyev, sokol və s. fenomenlər üzrə baş verir. Eposda təkrarlanan leksik vahidlər qəhrəmanların adları, məkan və qəhrəmanlıq ifadə edən leksemlərdir. Məsələn diqqətlə nəzərdən keçirəndə belə qənaətə gəlmək olur ki, təkrarlanan leksemlər eposun açar sözlərini əhatə edir. Leksik təkrarlar eposun məzmunu ilə elə bağlıdır ki, bütün hallarda eposun ümumi məzmununun təmsilçilərinə çevrilir. Həmin təkrarları aşağıdakı əsas anafirik və kataforik qruplara bölmək olar:

I. Subyekt məzmunlu leksemlərin anafirik təkrarı

Bu tipli leksik təkrarlar əsərin qəhrəmanı və ya onun silahdaşları ilə bağlı olur və dastan yaradıcısı diqqəti ilk əvvəldən onun üzərinə yönəldir, onu dastançının intensiyasına yaxınlaşdırır. Sətirlər həmin leksik təkrarlarla başlamaqla emosiyalar coşur, əsərin qəhrəmanı fər-

diləşdirilir. Həmin təkrarlar yanaşı və ya distant ola bilər. Yanaşı təkrarlarda hisslərin, emosiyaların güclənməsi daha aydın hiss olunur. Məsələn müraciət edək:

“Прысну море полунощи; идутъ сморци мѣглами. Игореви князю богъ путь кажетъ изъ земли Половецкой на землю Рускую, къ отню злату столу. Погасоша вечеру зари. **Игорь спить, Игорь бдитъ, Игорь мыслию поля мѣрить отъ Великаго Дону до Малаго Донца.** Комонь въ полуночи Овлур свисну за рѣкою – велить князю разумѣти: князю **Игорю не быть!** Кликну, стукну земля, вѣшумѣ трава, вежи ся половецкии подвизаша. А **Игорь** князь поскочи горнастаемъ къ тростию и бѣлым гоголемъ на воду, вѣзврѣжеса на брѣзь комонь и скочи съ него босымъ влъкомъ, и потече къ лугу Донца и полетѣ соколомъ подѣ мѣглами, избивая гуси и лебеди завтроку и обѣду и ужинѣ. Коли **Игорь** соколомъ полетѣ, тогда Влурѣ влъкомъ потече, труся собою студеную росу; претръгоста бо своя брѣзая комоня

Донец рече: “Княже **Игорю!** Не мало ти величия, а Кончаку нелюбия, а Руской земли веселиа!” **Игорь рече:** “О, Донче! Не мало ти величия, лелѣявшу князя на влънахъ, стлавшу ему зелѣну траву на своихъ сребренныхъ брезѣхъ, одѣвавшу его теплыми мѣглами подѣ сѣнию зелену древу. Стрешаше его гоголемъ на воде, чайцами на струяхъ, чрънядьми на ветрѣхъ”. Не тако ли, рече, рѣка Стugna; худу струю имѣя, пожръши чужи ручьи и стругы рострена к усту, уношу князю Ростислава завори днѣ при темне березѣ. Плачется мати Ростиславля по уноши князи Ростиславѣ. Уньша цвѣты жалобю, и древо с тугою къ земли прѣклонилось” [12].

Yuxarıdakı nümunədə anafirik təkrarın mahiyyəti ondadır ki, epos yaradıcısı hər sətirbaşı İqoru diqqətə çatdırmaqla fikri onun üzərində kökləyir; “Kitabi-Dədə Qorqud dastanları”nda olduğu kimi, ona xitab olunmur, onlar təhkiyə dili ilə təsvir olunur. Əlbəttə, bu fərqlər epos yaradıcısının hadisəyə yanaşma tərzindən asılıdır.

II. Subyekt məzmunlu leksemlərin kataforik təkrarı

Eposda Svyatoslaviç kataforik mövqedə təkrarlananda poetik harmoniya yaranır; dastan yaradıcısı bununla da Svyatoslaviçə rəğbətini ifadə etmiş olur. Kataforik təkrarlar sətrin sonunda gəlməklə, dinləyicini konkret bir subyektə yönəldir; subyekt hadisələrin mərkəzinə çəkilir və subyektə münasibət həmin hadisələrə hesablanır:

“Тии бо два храбрая Святославлича, Игорь и Всеволод, уже лжу убудиста, которую то бьше успил отец их Святославль грозный великий Киевский грозою: бьшеть притрепетал своими сильными полкы и харалужными мечи; наступи на землю Половецкую; притопта холми и яругы; взмути реки и озера; иссуши потоки и болота; а поганого Кобьяка из луку моря от железных великих полков половецких, яко вихр, выторже, – и падеся Кобьяк в граде Киеве, в гриднице Святославли. Ту немци и венецици, ту греци и морава поют славу Святославлю, кають князя Игоря, иже погрузи жир во дне Каялы, реки половецкия, рускаго злата насыпаша. ТуИгорь князь выседе из седла злата, а в седло кощиево. Уныша об градом забралы, а веселие пониче” [12].

Verilən mətndə leksik təkrarın anaforik və ya kataforik olması onun baş və ya ondan sonrakı qəhrəman olması ilə bağlı deyil. Adətən, eposlar xalq içində oxunub, intuisiyadan asılı olaraq ona müəyyən əlavələr və ya ixtisarlar olunub. Ancaq dinləyici təkrarlanan leksemin mənasına yönəldilir, dastan birxətli təqdimatdan uzaqlaşdırılır, əsərdə bu tipli vasitələrlə yaranan harmoniya, ritmlilik eposun estetik təsir gücünü artırır.

III. Məkan məzmunlu leksemlərin kataforik təkrarları

Eposda leksik təkrarın hədəfi məkanla bağlı olanda kataforik təkrarların ifadə etdiyi məkan sakral olaraq sözlərin harmoniyasına daxil olur. Əslində, leksik təkrarlar tək-cə bir sözün yox, bütövlükdə, səs kompleksinin harmoniyasıdır; bu təkrarda leksemin tərkibində olan səslərin də harmoniyanın yaranmasında böyük rolu vardır. Lakin leksemlərin təkrarında nominativ vahid-

lərin kataforik vəziyyətdə düzülməsi mövcud olur. Bunun üçün həm yanaşı, həm də distant təkrarlar mühüm rol oynayır. Bu kontekstdə “Кыев”, “Дунай” xüsusi statusa malikdir. Eposda qeyd olunan bu məkan adlarının leksik vahid olaraq təkrarı eposun ruhu ilə həmahəngləşir. Çünki həmin adlar Rusiya üçün simvollaşmış adlardır və onların təkrarı epos yaradıcısı üçün xüsusi məqsəd daşıyır:

IV. Psixoloji keyfiyyət bildirən leksemlərin təkrarı

Qəhrəmanların mənəvi aləmini əks etdirən “величия,” “храбрая” leksemlərinin təkrarı qəhrəmanların mənəvi zənginliyini səciyyələndirmək üçün istifadə olunur. Eposda belə leksik təkrarlara həm anaforik, həm də kataforik vəziyyətdə rast gəlinir. Onlar davamlı deyil, distant mövqələrdə yerləşirlər.

1. “Донец рече: “Княже Игорю! Не мало ти величия, а Кончаку нелюбия, а Руской земли веселиа!” Игорь рече: “О, Донче! Не мало ти величия, лелеявшу князя на волнах, стлавшу ему зелену траву на своих серебряных брезех, одевавшу его теплыми мглами под сению зелену древу; строжаше его гоголем на воде, чайцами на струях, чернядьми на ветрех”. Не тако ли – рече – река Стugna; худу струю имея, пожрьши чужи ручьи и стругы ростре на кусту, уношу князю Ростиславу затвори Днепръ темне березе. Плачется мати Ростиславля по уноши князи Ростиславе. Уныша цветы жалобою, и древо с тугою к земли преклонилось” [12].

V. Quş adlarının anaforik leksik təkrarı

Bu xüsusiyyəti “соколь”, “соколца” leksik təkrarında da müşahidə etmək olar:

“А не сорокы втрескоташа – на слѣду Игоревѣ ъздить Гзакъ съ Кончакомъ. Тогда врани не граахуть, галици помлькоша, сорокы не трескоташа, полозие ползоша только. Дятлове тектомъ путь к рѣцѣ кажуть, соловии веселыми пѣсньми свѣтъ повѣдають. Мльвить Гзакъ Кончакови: “Аже соколь къ гнѣзду летить, – соколича рострѣляевѣ своими злачеными стрѣлами”. Рече Кончак ко Гзѣ: “Аже соколь къ гнѣзду летить, а вѣ соколца опутаевѣ красною дивицею”. И рече Гзакъ къ

Кончакови: “Аще его опутаевѢ красною красны дѢвице, то почнут наю птици бити дѢвицею, ни нама будет сокольца, ни нама въ полѢ Половецкомъ” [12].

Nəticə / Conclusion

Ümumiyyətlə, haqqında bəhs olunan qədim dastanlarda leksik təkrarlar ənənəvi funksiyanı qismən gözləməklə (Beovulfda daha çox) fəaldır. Abidələrdə o leksik vahidlər fəal təkrar olunma xüsusiyyətinə malikdir ki, həmin leksemlər də eposların daha çox pragmatik daşıyıcılarıdır.

Ədəbiyyat / References

1. Abdullayev, K. Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər. – Bakı: Mütərcim, 2012.
2. Abdullayev, K. Mifolinqvistikaya giriş. – Bakı, 2015.
3. Məmmədov, A. Mətn yaranmasında formal əlaqə vasitələrinin sistemi. – Bakı, 2001.
4. Hacıyeva, K.; Rzayeva G. Mürəkkəb sintaktik bütövde leksik təkrarlar. – Bakı: Mütərcim, 2012.
5. Andrew, S. Syntax and style in Old English. Cambridge: Cambridge University Press. Reissued. – New York: Russell & Russell, 1966.
6. Mitchell Bruce 1985 Old English Syntax. – London: Clarendon Press.
7. Васильева, Ю. Повтор как принцип организации фольклорного текста: Лексико-синтаксический повтор в произведениях русского и англо-шотландского фольклора. <https://www.dissercat.com> > р...).
8. Кухаренко, В. Виды повторов и их стилистическое использование в произведениях Диккенса, канд. дисс. – М., 1955.
9. Мелетинский, Е. Эдда и ранние формы эпоса. Повторы: <http://svr-lit.ru> svr-lit/meletinskij-edda > povtory.
10. Title: Beowulf Author: Unknown Editor: James A. Harrison Robert Sharp Release Date: October 12, 2003 [eBook #9700] [Most recently updated: April 11, 2021].
11. Nibelunqlar nəğməsi: www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/12Jh/Nibelungen/nib_b_00.html
12. Слово о полку Игореве <http://old-ru.ru>>...

Лексические повторы в древних памятниках

(по эпосам «Беовульф», «Песнь о Нибелунгах», «Китаби-Деде Горгуд», «Слово о полку Игореве»)

Севиндж Фаталиева

Доктор философии по филологии
Бакинский славянский университет. Азербайджан.
E-mail: sevinjfataliyeva@gmail.com

Резюме. В статье говорится о специфике лексических повторов в древних эпосах («Беовульф», «Песнь о Нибелунгах», «Китаби-Деде Горгуд» и «Слово о полку Игореве»). В ходе сопоставительного анализа делается вывод о том, что лексические повторы в древнегерманских эпосах в определенной степени сохранили архетипическую функцию, а в «Книге о Деде Горгуде» и «Слове о полку Игореве» этот признак проявляется с определен-

ными отличиями. Различие между этими эпосами также связано с частотой и содержанием лексических повторов. Какими бы сходными ни были лексические повторы в древних памятниках, они имеют определенные различия в содержании. Это различие связано с существованием в сознании носителей во времена написания памятников модели лексического повтора, согласно которой лексические повторы, как и другие виды повторов в древнегерманских эпосах, играют роль поэтического технического средства вплоть до слогово-рифмовой системы.

Ключевые слова: эпос, древний, лексический, повтор, архетип